

OM BANDEN OG SVÆRGEN.

IAGTTAGELSER OM EDERNES SPROGLÆRE

AF

OTTO JESPERSEN.

Feilbergs ordbog er som bekendt en grumme fornøjelig bog, hvoraf man kan lære mange mærkelige ting på de mest forskellige områder. Også den der vil studere, hvordan folk bærer sig ad med at bande og sværge, eller hvad overtro der knytter sig til eder, vil kunne høste rig belæring af denne forunderlig mangfoldige bog; han behøver blot at slå op under ordet „ed“ og gå alle de artikler igennem, hvortil der her mod slutningen henvises, og han vil da ha fået et interessant kursus i en side af vort folks sprogbehandling, som han intet andet sted vil kunne få således samlet og tilrettelagt. Og alle disse eder er nok et studium værd, selvom mange måske vil regne dette æmne med blandt de løjerlige snurrepiberier, som kun folk med altfor rigelig fritid kan tænkes at gi sig af med.

Den sprogforsker der vil vide noget om forholdet mellem bevidst og ubevidst omdannelse i sprogenes udvikling, vil finde meget materiale i ederne med de mange omdannelser af guds, satans og djævelens navne, der tilsyneladende trodser alle regler; den folklorist der ønsker at trænge ind i læren om navneovertro og navnetabu, kan ikke gå ederne forbi — men det er ikke disse sider jeg her vil fordybe mig i: meget dærom findes allerede i en gammel fortræffelig afhandling af Kristoffer Nyrop om „Navnets magt“; også i „Ordenes liv“ kommer han ind på sligt, og jeg vil ikke gå min gode ven i bedene. Jeg vil her væsent-

ligt holde mig til den rent grammatiske side af sagen, hvor jeg har gjort nogle småagttagelser, som visstnok ikke för er fremdragne og som måske i nogen grad kan interessere den forsker med det lune smil i det venlige öje, som dette bind skal hædre.

Eder aflægger mangfoldige vidnesbyrd om, hvor tankeløst folk bruger deres modersmål. De der bander hyppigt eller altid, gör sig vel næsten aldrig klart, hvad deres eder betyder; det eneste de ønsker, er ved anvendelsen af disse kraftord at göre deres tale mere eftertrykkelig — måske også at vække mere tillid til sandheden og rigtigheden eller oprigtigheden af det de siger. Om dette sidste formål ret ofte opnåes, kan vel være tvivlsomt; men om tankeløsheden kan der ikke være nogen tvivl. Vi kan dærför ved eder komme helt ud i det meningsløse, hvorpå Wessels „Gid fanden tage fanden!“ (Levins udg. s. 154) kan være et typisk eksempel. Eller „Naa gud lönne vor herre for det!“ (Hostrup, Genb. III. 6). Bekendt er den formentlige gendrivelse af fritænkeriet, der ligger i sætningen: „Hvis der ingen gud var, ja så gud hjælpe os allesammen!“ hvor allerede ordstillingen viser at vi har med en fastgroet formel at göre, da vi ellers har verbet först efter *så*; „gud hjælpe os“ betyder ikke nogetsomhelst andet end „det ser (eller såe) galt ud“ og forestillingen om *gud* eller *hjælp* er helt afbleget. En variant af samme tankeløshed findes hos Goldschmidt (Hjemløs 2. 746): „De er maaskee en af disse blegnæser, der „troe“; men der er, gud straffe mig, ingen gud!“ Og en noget lignende „tanke“ har Henrik Pontoppidan afluret virkeligheden, når han (Landsbybilleder 145) lar en degnetales slutte således: „Dersom dette er død, da gud fri os fra liv! Men er det liv, da gud fri os fra død!“

Jeg har også engang truffet eden „Ved den lede gud“, der öjensynligt i sin meningsløshed er en sammenblanding af „den levende gud“ og „den lede satan“.

Ederne trodser tit al den grammatiske analyse, vi möjligst fik indövet i skolen, således „*gu' min salighed* er vi nervøse“ (Drachmann, Forskrevet 1. 162). Og jeg skal intet forsög göre på at bestemme, hvad stilling i sætningen *fanden* har i „hvad fanden mener du?“, eller om *nåde* i „gud nåde dig“ er et

substantiv (navneord) eller et ellers ukendt verbum¹. Det må andre om at rede ud fra hinanden. Når man sir „Gud nåde dig!“ mener man jo forresten slet ikke noget ønske om guds nåde for vedkommende, selvom dette har været den oprindelige betydning; snarere vil man sige: „der er ingen nåde for dig“.

Man kan föje *fanden, satan, djævelen, pokker* til et spørgeord: hvem fanden skulde ha troet det? | hvad satan mener han? | hvor djævelen blir hun af? | hvordan pokker sidder du og fedter i det? Således også i almen-relativ tyd, hyppigt med et *så* efter: du kan spørge hvem fanden du vil | hvad satan han så gör, altid kommer han galt fra det | hvor pokker du så går hen, kommer du til ulejlighed | du må for mig bære dig ad, hvordan fanden du vil. Men denne sprogbrug er forskellige indskrænkninger underkastet, der strengt overholdes, selvom det kan være vanskeligt at gi grunde for dem. At man ikke kan sige „Hvorledes satan skal jeg bære mig ad?“ eller „Hvilken pokker mener du?“ kunde synes let begrundeligt ved at ordene *hvorledes* og *hvilken* ikke bruges meget i den daglige talestil, hvor eder overhodet anvendes; men dette forklarer ikke de følgende ejendommeligheder. Man kan ikke sige „Hvad nytte satan er det til?“ eller „Hvad for et bord fanden skal jeg ta?“ — bandeordet kan altså ikke föjes til, undtagen når det kommer umiddelbart efter det egentlige spørgeord. Her må man sige „Hvad nytte er det til, for satan?“ og „Hvad for et bord skal jeg ta, for fanden?“ Men uagtet man kan sige „Hvorfor pokker kommer han ikke?“ kan man ikke föje et bandeord til de andre sammensæt med *hvor-*, altså ikke „Hvorom satan taler I?“ men „Hvorom taler I, for satan?“ (eller „Hvad satan taler I om?“) — ikke „Hvorpå djævelen tænker du?“ men „Hvorpå tænker du, for djævelen?“ (eller „Hvad djævelen tænker du på?“) og ligeså med *hvorfra, hvortil, hvorunder* osv. Medens man vanskeligt kan spørge „Når satan kommer toget dog?“ er der ikke noget i vejen for med den ubestemte betydning at sige „Det er mig ligegyldigt, når satan det kommer“.

¹ På tysk har jeg fundet skrivemåden med stort bogstav *Gott Gnade dir!* altså *Gnade* opfattet som substantiv, skönt ordbøgerne opfører *gnaden* som verbum.

Andre ejendommeligheder. Man skulde tro det var ligegyldigt, enten man sa „gud veed“ eller „det veed gud“, men faktisk betyder det ene det stik modsatte af det andet; det første bruges om det usikre (det gud alene veed, men vi andre ikke), det andet om det til overflod sikre: Regner det? Ja, gud veed | ja det veed gud det gör (sml. ja det ve(d) gud det gör)¹. Med andre ord: „gud veed *om*...“ men „det veed gud, *at*...“ Og den samme forskel göres i forbindelse med guds viden mellem de to småverber *må* og *skal*, der dog skulde synes at betegne det samme: „Gud *må* vide, om han er dum“ (uvissshed) — „gud *skal* vide, han er dum“ (vissshed). Ligeså: „Er han dum?“ „Ja det *må* vorherre vide (om han er)“. „Ja, det *skal* vorherre vide (han er)“.

Man skulde også tro, at *gud*, *herregud* og *vorherre* i allernæveste forstand var enstyrdige, men det er de slet ikke i edernes underlige verden. Som udråb betegner *herregud!* medlidenhed (Herregud hvor man er et barn. Vedel, Stavnsbaand 33), *gud!* dærimod forbavelse, tit glad overraskelse: „Herregud hvor han dog er lille!“ | „Gud, hvor han er stor!“ — Medens *vorherre* ikke kan bruges på nogen af de anførte måder som udråb, kommer *Jesus*, især i formen *jøsses*, hyppigt til anvendelse i udråb, dog uden at betyde ganske det samme som noget af de to nævnte udråb; det kan betegne beundring, men angir dog vel hyppigst ubehag, ærgrelse, angst, som i „Herre Jøsses, sagde Sem til sig selv, blot der nu ikke skeer en ulykke!“ (Goldschm. Hjeml. 2. 822). Sml. også *jøsses kors!*

Gud og *vorherre* er heller ikke det samme, når ordet efterfølges af *bevare's* (*bevare os!*) — *Vorherre bevare's* er omtrent det samme som „gud fri os“, „lad os endelig være fri (blive forskånet) for det“, sml. „Vorherre bevares! Guvernante, det er det værste jeg ved“ (E. Brandes, Overmagt 31). *Gu(d) bevare's* dærimod er omtrent = „for mig ingen allarm“, „jeg har intet

¹ Et par forfattersteder: Gud wed, jeg war sorgefuld (Jammersm. 68) | Men jeg elsker Deres datter, himlen veed . . . ja, ved gud, himlen veed det! (Goldschm. Hjeml. 1. 143). I begge betegnes visshed (forsikring), men den ovenfor givne adskillelse har dog gyldighed for nutidens almindelige talesprog.

imod det“: Må man ryge her? Ja, gu(d) bevare's. Omvendt: Må man ryge her? Næ vorherre bevare's¹. Gud og vorherre forholder sig ligefrem her som positiv og negativ elektricitet.

I forbindelsen *gu(d) bevares*, og i andre lignende, er det ligegyldigt om man udtaler slutlyden i *gud*; men står ordet alene, forandrer det helt karakter, om man tar *ø* med eller ikke. Vi kan jævnlig høre en sådan samtale som: „Hun er meget syg.“ „Gud (udtalt *gud*), er hun syg?“ „Gu er hun syg.“ I første tilfælde er *gud* et forbavelsesudråb, og ordstillingen *er hun* er spørgeordstillingen; i det andet er *gu* et biord, og ordstillingen *er hun* beroer på, at dette biord er sat forrest, ligesom i „Visst er hun syg“. Tonefaldet i de to sætninger er også helt forskelligt, stemmende med den almindelige forskel imellem forundrede spørgsmål og bestemt bekræftende påstande.

Biordet *gu* må opfattes som en variant af *sgu* (*sku*, som det også sommetider skrives), men er forskelligt fra det ved ikke at kunne stilles noget andet sted end forrest i sætningen — en plads som *sgu* selv aldrig kan indtage. Se fx Bang, Ludvigsbakken 333 „frk. Brandt har *s'gu* altid kager i lommen ... Jo, *gu'* er der kager.“ *Sgu* er opstået af *sågu* i denne forbindelses hyppigste form, hvor den har tryk på sidste stavelse; i en anden form, der kun findes umiddelbart foran stærk stavelse, har det tryk på første stavelse (rytmetryk, se Fonetik s. 573): *soqu* 'egø, *soqu* 'aldri osv.² Af *sågu* er sikkert *gu* opstået ved en i sprogenes historie ret hyppig teelse, som imidlertid aldrig er blevet systematisk undersøgt; jeg kan ikke finde noget heldigere navn end forantien eller prosiopese. Den talende vil begynde at sige noget, men selvom han får gjort de til begyndelseslydene nødvendige bevægelser oppe i munden, høres de ikke, fordi han

¹ En mig ukendt variant finder jeg i Pontoppidan, Landsbybill. 186: „Og stort begyndte det da, med æden og drikken og majgrene og skyden og spekulationer, saa Vor-Herre maatte bevare sig.“ Omtrent = så vorherre måtte sig forbarme. I denne sidste sætning er den gamle ordstilling bevaret på trods af almindelig sprogbrug.

² På norsk, men ikke på dansk, har man en hyppig ed *jagu* (inde i en sætning), der nu ved efterligning af norske forfattere begynder at vise sig i danske bøger. Formen „Å, du havde *jo gu* taget hende alligevel“ (Niels Møller, Koglerier 95) kender jeg ikke fra dansk talesprog.

först får stemmebåndene (og udåndingen) i gang lidt senere. Når sligt gentager sig oftere uden at forstyrre forståelsen, hvad det netop tit kan ved sådanne i og for sig intetsigende fyldeord som *eder*, kan i næste omgang den således afsnuppede form blive den egentlige i begyndelsen af et udsagn og altså bruges, uden at de til den oprindelige begyndelse hørende artikulationer frembringes. (Sml. *mår'n* for *godmorgen*, tysk *bitte* for *ich bitte*, eng. *would he did* for *God* (eller *I*) *would he did*, osv.).

Fuldstændigt parallelt med *sågu* i dets to trykformer og de to kortere former *sgu* og *gu* har vi nu en anden ed, opstået af „så mænd veed“, nemlig inde i en sætning *såmæn*, almindelig med tryk på sidste *so'mæn'*, men med tryk på første foran stærk stavelse: „han er *smæn* 'ikke færdig | han blir *smæn* 'aldrig færdig“, endvidere *smæn'* eller *smæn*, der dog langt fra er så hyppig som de andre former eller som det tilsvarende *sgu*, og endelig foran i sætningen *mæn'*. Alle disse føles ikke som så slemme bekræftelser som *sågu* osv., ja kan måske knap længer kaldes *eder*, sml. Chr. Winther, *Digte gamle og nye*, 7. udg. 162: „Han glemte rent den fæle banden, Jo mæn, dertil blev han for peen, Han turde neppe sige fanden“.

Jeg har endnu ett eksempel på *eder*, som man skulde tro kunde bruges i flæng, men som faktisk anvendes forskelligt, nemlig *pinedød* og *død og pine*. Ved begge er der naturligvis fra først af tænkt på Jesu lidelse og død, og man hører da også tit *Guds død og pine* (i litteraturen fx Goldschmidt, *Hjeml.* 1. 168), men aldrig *guds pinedød* istedenfor *pinedød*. Dette sidste står sikkert for *pine og død*, som det også skrives af Goldschmidt, anf. v. 127; med hensyn til det lydlig sammenligne man — sans comparaison, som man sir, når eens sammenligninger vel synes een træffende, men man dog af een eller anden grund vil gøre en undskyldning for dem — *smørrebrød* for *smör og brød* og *øllebrød* for *øl og brød*. Medens nu *død og pine* almindeligst er et udråb, der står foran sætningen, er *pinedød* et biord, som sættes inde i den: „Død og pine, nu regner det igen“. „Nu regner det pinedød igen“. Sml. også det anførte sted hos Goldschmidt: „han skal gjøre cour, han skal pine og død gjøre cour“, hvor man nu vilde sige „han skal pinedød

göre kur“. Begge forbindelser er ved den hyppige brug som bekræftelser blevne i den grad profanerede, at ingen præst nutildags turde vove at tale om Kristi død og pine, således som man kunde i gamle dage, se Chr. Pedersen 4. 479 „den dyrebare siel, som vor herre haffuer told [tålt] død og pine faare“, sml. også Bredal, Börnesp. 5 „For sin søns skyld: pine oc død“.

Til edernes sproglære hører også, hvad jeg har gjort opmærksom på i min Fonetik s. 563 og 564, at ederne frembyder ejendommelige trykforhold, nemlig enhedstryk i *gud 'hjælpe mig, gud 'veed, gud 'give, fanden 'ta mig* osv., medens ellers subjektet i tilsvarende sætninger har stærkt tryk, også i *hvem 'fanden, hvad 'pokker*; endelig har vi også et interessant grammattisk forhold, når et bandeord bruges som erstatning for en nægtelse som i „han gör *fanden* (gör han)“ — men dette sidste må jeg opsætte at behandle til en anden større sammenhæng, da det her vilde blive for vidtløftigt.

Ederne er og navnlig har været mangfoldige; en frodig sprogskabende evne har kastet sig over dem og frembragt maleriske udtryk i mange forskellige forhold. Könnenes forhold til bandeordene har været og er forskelligt; kvinderne har foretrukket de mere uskyldige ord, eller dem de troede var uskyldigere, som når man har glemt at *skam* er et gammelt navn for satan. En yndet ungpigeed i alt fald for et par år siden var „saft suse mig“. Jakob Knudsen skriver i Sind s. 63: „Dæmen, en lille nordjydsk ed; bruges ogsaa af mennesker, der ellers ikke bander, f. ex. pæne, unge piger“. Ordet er sikkert lig *dennemand* (se Feilberg), der er en eufemisme for djævelen. Også individuelt er der stor forskel på menneskenes måde at bande på; medens nogle bruger mange forskellige eder, nøjes andre altid med den samme vending, som Johannes V. Jensen rigtigt har iagttaget, se Himmerlandshist. 1. 3: „Det kunde ogsaa høres paa hans eder, at han var et ungt blod, han bandte overdaadigt og rigt, var ikke som de andre falden tilbage paa en enkelt, stereotyp gudsbespottelse“.

Når nutildags folk bander mindre og mindre, går der unægtelig som på andre områder noget malerisk tabt som følge

af den stigende kulturs udviskende og udlignende tendens, der sætter pæn ensformighed istedenfor meget vildt, utæmmet, løssluppet, ejendommeligt — men jeg skal ikke fortabe mig hverken i umoralske beklagelser herover eller i moralsk glæde over det som et etisk-religiøst fremskridt: jeg skriver ikke for at gribe ind i præsten H. F. Feilbergs gamle gerning, men for at hylde sprogmanden og almueforskeren Henning Frederik Feilberg.
